

Çeviribilimde Bilişsel Yaklaşımlar Çeviribilim ve Uygulamalarında Çevirmen Odaklı Yaklaşım ve Bilişsel Yönelimlere Bir Üst Bakış

Rahman AKALIN, Mersin

Öz

‘Çeviribilim’ olarak adlandırılan araştırma alanında geride bırakılan son birkaç on yıla bakıldığında bilim ve kültürde yaşanan kimi olay ve gelişmelerin Almanya ve Avrupa merkezli ‘çeviri’ araştırmalarına yön verdiği söylenebilir. Bilişim konusundaki gelişmeler, eylem kuramının ve iletişimbilimin dönüşümü, işlevselciliğin yeniden yorumlanması; edimbilimin evrimi, bilişsel felsefedeki yeni gelişmeler, yeni bakış açılarını ortaya çıkarmıştır. Bu bakış açılarının birer sonucu olarak ‘çeviribilim’ olarak adlandırılan çeviri odaklı düşüncelerde yeni ağırlık noktaları ve buradan hareketle ‘kuram’ ya da ‘yaklaşım’ biçiminde ifade edilen çalışmalar oluşmuştur.

Kuramcılarının belli olgulara bakış açıları onların nesneye yaklaşım biçimlerini ve algılarını etkiler. Çeviri olgusuna dönük savlar ortaya koyan kuramcılara bakıldığında ‘olgular bütünü’ ya da ‘karmaşık olgu’ olarak değerlendirilebilecek bir olguya dair farklı yaklaşım ve tutum alışlardan söz edilmektedir.

Bu noktada, karmaşık bir dünyayı temsil eden çok boyutlu bir olgu olarak ‘çeviri’nin kendine özgü niteliği, 90’lı yıllardan başlayarak günümüze kadar gelen süreçte, ‘çeviribilimin’ psikoloji alanı ile ilişkilendirilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede araştırmaların ilgisi, ‘çeviri gerçekliği’nde merkeze oturtulan ‘çevirmen’e yönelmiş, ‘çevirmen’in bir ürün olarak ‘çeviri’yi hangi tutum ve ruhsal duruma dayanarak ortaya koyduğuna ilişkin araştırma yönelimi önem kazanmıştır. “Belli koşullar altında bir çevirmeni belli bir çeviri çıktısına, diğer bir deyişle belli bir çeviri metne götüren olay örgüsü nedir?” ya da “çeviri sırasında hangi zihinsel işlemler gerçekleşiyor?” gibi sorulardan hareket eden yaklaşımların bir üst bakışla ele alınması bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çeviribilim, çeviri, bilişsel, bilişbilim, biliş

Abstract

Cognitive Approaches in Translation Studies: An Overview To Cognitive Orientation As Part Of Translator Oriented Approach in Translation Studies

When we look at the last few decades of the research field named as ‘translation studies’, it can be suggested that some affairs and developments in science and culture led to ‘translation studies’ based in Europe and especially in Germany. The developments in informatics, the transformation of the communicative action theory and communication studies, the reinterpretation of functionalism, the evolution of pragmatics, and the new developments in cognitive philosophy revealed new point of views. As a consequence of these points of views new focal points in the translation oriented thinking is named as ‘translation studies’, and therefore new studies called as ‘theory’ and ‘approach’ emerged.

The point of views of theorists to the specific facts affect their attitudes to the object and perceptions. The theorists suggesting arguments on translation fact have various approaches and attitudes. Translation fact can be evaluated as ‘a completion of facts’ and ‘a complex fact’.

‘Translation’ representing a complex world is a complex fact. As a consequence of the complexity of translation fact, translation has been associated with psychology since the 90s. In this

context the researches turned their attention to ‘translator’ placed in center. The researches oriented on the attitude and psychological state on which ‘translator’ based while producing ‘translation’. This article discusses with an overview the approaches arising from such questions as “What stages take a translator to a specific translation output, in other words to a specific translated text, under specific conditions?” or “What mental processes occur during translation?”

Keywords: translation studies, translation, cognitive, cognitive science, cognition.

1. Giriş

Günümüzde bilim dallarının gelişmesi, bir taraftan bilimlerin ayrıntılanması ve sürekli olarak yeni kategorilerin ortaya çıkması sonucunu doğururken diğer taraftan bir olgu bütünü olarak ‘çeviri’yi anlamaya çalışmak, yeni bilim dallarının çeviriyi mercek altına almaya dönük yeni yaklaşımlarını ve ‘çeviribilim’ olarak adlandırılan alanla ilgili bildiklerimize yeni ‘kazanımlar’ katma ilgisini beraberinde getirmektedir. Örneğin bilgisayar dilbilimi ve bu alandan hareketle makineli çeviri araştırmalarında katkı arayışı, bu araştırma ilgisi ve itkisinin somut çıktılarıdır. Buna ek olarak son zamanlarda iki dillilik ya da çok dillilik, ‘dilsel aktarım’ ve çeviri sorunsallarına ilişkin soru ve sorgulamalarla bağlantılı olarak öğrenme süreçleri, problem çözme stratejileri, yaratıcılık araştırmaları gibi zihinsel süreçlerin irdelenmesine yönelik çalışmaların oranı hiç de az değildir (Königs 1993; Krings 1986; 1988; Kußmaul 1986; 1993; 1997; 2001; Kovtyk 1997; Höning 1989).

Schäffner’e (2004: 106) göre, bilişbilim, özellikle „psikoloji, nöropsikoloji, yaratıcı zeka gibi araştırma sahalarının diğer taraftan dilbilim ve felsefenin tasarım ve yöntemleriyle ele alınan disiplinlerarası bir araştırma alanını karşılayan” bir üst kavramdır. Beynin yapısını ve çalışma biçimini açıklayan modeller bu bağlamda ‘çeviri’ olgusu çerçevesine taşınmaktadır. Örneğin ‘kişinin bir dile ilişkin sahip olduklarının nasıl depolandığı ve geri çağrıldığı, nasıl yerleşiklik kazandığı’, ‘bir kişinin hakim olduğu farklı dillerin, beyin farklı bölgelerine mi kaydedildiği’ ya da ‘bir dilden diğer bir dile geçişte hangi sinir ağlarının rol oynadığı’ gibi sorular, bu nedenle öne çıkmaktadır.

Çeviribilimin disiplinlerarası araştırma hacminde var olan bilişbilimin, ‘çeviri’ olgusuna ilişkin yeni bilgi kazanımları sunup sunmadığı sorusu önem taşımaktadır. Çünkü bu bilgi kazanımları, araştırma ilgisini “tüm açı, etmen ve boyutlarıyla karmaşık bir bütünsellik” içindeki ‘çeviri’ (Vermeer 1986: 34; Snell-Hornby 1986: 12; Zybatow 2004: 134) olgusuna yönlendiren ‘çeviribilim’in, kendini tanımlama sürecinde katkı sunacaktır. Bu çalışmada bu soruya yanıt bulmaya çalışılırken çeviribilim olarak adlandırılan çalışma alanındaki bilişsel yaklaşıma genel, bütüncü ve derleyici bir üst bakış sağlama amacındaki bu kuramsal çalışmanın sınırlarını aşacağından özellikle çeviri eğitimi hedef alan psikodilbilimsel ve bilişsel kaynaklı modellerin uygulanarak, bu sonuçların değerlendirilmesine burada yer verilmemiştir. Ancak görgül bir yöntemin izlenmediği bu çalışmada yer yer var olan uygulama sonuçlarının bulunduğu raporlar kullanılmıştır.

2. ‘Çeviribilim’de Süreç Odaklı Yaklaşım

2.1. ‘Çeviribilim’de Süreç Odaklı Araştırmaların Kuramsal Dayanakları

‘Çeviribilim’de 90’lı yıllara gelinirken ve 90’lı yıllarla birlikte anlama, yorumlama ve metin oluşturma süreçlerinin bilişsel olarak nasıl işlediği sorusu gündeme yerleşmiştir (Krings 1986; Wilss 1988; Königs 1989; Hönig 1993; 1995; Kovtyk 1997; Kußmaul 1997 ve diğerleri). Bu kapsamdaki incelemeler daha sonra çeviri eğitiminde kullanılabilir veriler de ortaya koymuştur (Kovtyk 1997; Königs 1989; Kußmaul 1993; 1995; Zibatow 1997).

Bu kapsamda öncelikle çevirmen açısından oldukça önem taşıyan anlama, araştırma konusu olmaktadır. Psikodilbilimdeki araştırmalar, insanın anlama yoluyla bilgileri bir araya getirip toplamadığı, tersine bu bilgileri var olan bilgi krokisine eklediğini ortaya koymaktadır (Piaget 1952; Luckmann 1974: 109-110, Ginsburg ve Oppen 1975: 31-32). Örneğin Königs (1993: 231), „her yeni bilgide bilgileri temsil eden kartların yeniden karıştırıldığını ve kişinin, hangi kartlarla oynamak istediğine, gereği durumunda hangilerini bir tarafa koyabileceğine ilişkin” karar verdiğini savunurken, „kişinin zihinsel kartlarını hangi yasalara göre yeniden karıştırdığını” keşfetmeninse ilginç olacağına altını çizer.

Belli bir çeviriye giden yolun daha açık betimlenmesi için önce çeviri sırasında hangi zihinsel (mental) işlemlerin gerçekleştiğini araştırmak gerekir. Çeviri, dil kullanımının karmaşık bir türüdür (Mounin 1967: 61; Wilss 2000: 274). Bu karmaşıklığı anlamak, bu sebeple psikodilbilimin araçlarını da araştırmaya dahil etmeyi gerekli kılmaktadır. Hans P. Krings (1986; 1988), diğer kuramcılarının yanında bu konuya ilişkin en kapsamlı açıklamayı getiren kişidir. Buna benzer araştırmalar, kaynak olarak genelde ‘çeviribilimsel’ bakış açısından doğmamış, tersine örneğin ‘dil öğretimi ve öğrenimi araştırmaları’ ve ‘yabancı dil öğretimi’ gibi ağırlıklı komşu disiplinler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Çeviri sürecinin çözümlenmesine dayanan bu yeni yaklaşım aşağıdaki temel sav ve önermelerde bir araya getirilebilir:

1. *Çeviri sırasında “çevirmenlerin kafasında” işleyen zihinsel süreçler, çevirmen gerçekliği açısından merkezi bir konumdadır ve bu niteliğiyle “çeviribilimin” araştırma alanına aittir. (...)*
2. *Çeviri süreci merkezli yaklaşımın nesnesi, bir çeviri ürününün oluşmasına neden olan ilk araştırma çalışmalarından son düzeltme aşamasında kadar bütün bilişsel süreçlerin kendisidir. (...)*
3. *Çeviri sürecine dayanan böyle bir “çeviribilimsel” araştırma, temelde görgül ve tümevarımcıdır.*
4. *“Çeviribilim” içerisinde aynı şekilde kural koyucu sayısız yaklaşımın tersine çeviri süreci odaklı yaklaşım ilkesel olarak betimleyicidir, söz konusu yaklaşım, tüm eksikleriyle; denek olarak işlev gören ve kural koyucu bakış açısından belli bir davranışı sergileyen çevirmenin somut hareket biçimini betimler.*
5. *Süreç odaklı yaklaşımın ereği, “çeviri sürecinin ayrıntılı bir modeli”nin katmanlı bir yapı olarak kurulması ve süreçte önem taşıyan değişkenlerin etkisinin aydınlatılmasıdır (...)* (Krings 1988: 394).

Yukarıdaki saptamalar, bilişbilim kaynaklı çeviribilim araştırmalarının temel ilke ve niteliklerini açık ve net biçimde ortaya koyması açısından oldukça merkezi bir önem taşımaktadır. Krings (1988: 394), süreç odaklı çeviribilim çalışmalarının altında

konumlandığı bilişsel çalışmaların çeviribilimin tümel araştırma hacminde yeri olduğunu savunmaktadır. Bu temel ilke saptayımı ise, bu çalışmaların araştırma nesnesine ve araştırma yöntemine ilişkin tartışma gereksinimi doğurmakla birlikte çeviri olgusuna dönük bilişsel bir araştırma düzleminin zeminini sorgulama yükümlüğü getirmektedir.

2.2. Çeviri Eksenli Bilişbilim Çalışmaları; Nöropsikolojik Temeller, Bellek ve Yaratıcılık Araştırmaları

Özellikle sözlü ‘dil aktarımı’ söz konusu olduğunda öncelikle bellek olmak üzere çeviri gerçekliğindeki zihinsel süreçleri araştırmalara dahil etme gerekliliği, bugün artık olağan bir durumdur. Bunu, metinlerin sözlü ve yazılı çevirisindeki süreçlere ilişkin sayıları hiç de azımsanmayacak orandaki kuramsal ve deneysel çalışma hacmi belgelemektedir (Kovtyk 1997; Krings 1986; 1988; Kußmaul 1993; 1997; Wotjak 1997). Bu çalışmalar örnek oluşturucu niteliktedir. Amerika ve Kanada’daki psikodilbilimsel araştırma eğilimleri ve buradan türeyen “Writing Center” ya da “Reading Foundations” (Kovtyk 1997: 612 – 615) olarak adlandırılan üniversite ve araştırma odaklı kurumlar buna paraleldir.

Kovtyk’e (1997: 612) göre çeviri „geri dönüşü olmayan” bir etkinliktir, bu yüzden iletişim sürecinde özel bir durum oluşturur. Yani çeviri metni hiçbir zaman orijinal çıkış metnine geri dönüştürülemez. Ancak çoğu psikodilbilimsel yaklaşıma bakılırsa bu açık durum, okuma ile çeviri arasındaki etkileşimin ayrıntılı olarak ele alınmasına yol açmamıştır. Okunarak elde edilen bilgilerin çok çeşitli araçlarla ve durumlarla sunma yükümlülükleri ve bunların bilişsel psikoloji ve bilgi felsefesi açısından temelleri şimdiye kadar çevirinin psikodilbilimsel (en azından bellek bakımından) temelleriyle bağlantılı olarak gözlemlenememiştir (Kovtyk 1997: 612).

2.2.1. Bilişsel Psikoloji ve Bellek

„Zihinsel süreçlerin ve zihinsel yapıların bilimsel analizi” (Atkinson ve diğerleri 1995: 791) psikolojinin uygulamalı nitelikteki bir alt alanı olarak değerlendirilebilecek bilişsel psikolojinin araştırma alanına dahildir. Bilişsel psikolojinin ortaya çıkmasında 1950’lerde psikolojide görüş değişikliğine sebep olan iki gelişme ön plana çıkmaktadır. Bunlar, Noam Chomsky’nin öncülük ettiği ve psikologlar ile dilbilimciler arasında işbirliğine zemin hazırlayan *psikolinguistiğin* ve beyin ve sinir sistemi hakkında keşiflerin ortaya çıktığı *nöropsikoloji* alanlarının gelişimidir (Atkinson ve diğerleri 1995: 791). „Bireyin bilgi edindiği, planlar yaptığı ve problemler çözdüğü zihinsel algı, bellek ve bilgi işlem süreçleri”, „bağsal öğrenmeden çok ‘bilme’ ve ‘algılama’ üzerinde duran” (Atkinson ve diğerleri 1995: 821) bilişsel psikoloji için araştırma konusu olmuştur.

Bilgilerin kaydedilmesi, depolanması ve geri çağırılması gibi bilgi işlem süreçlerinde ise bellek, oldukça merkezi bir öneme sahiptir, Nitekim Kautz’a (2000: 308-311) göre bellek, „algılarımız ile düşüncemiz arasındaki bağlantıyı” kurar. Ona göre, bu, tüm aktif ve reaktif davranışlarımızı yönlendiren „bilinç” olarak adlandırdığımız, „elle tutulamaz” şeyin bir bölümüdür. Bellek olmasaydı bizden sürekli istenen ve karmaşık bir ağ oluşturan çağrışımsal ve analitik bilgilenme süreçlerinin altından kesinlikle kalkamazdık (Kautz 2000: 308: 311).

Çeviri odaklı düşünüldüğünde de yalnızca bir boyutuyla dil aktarımı olarak tanımlanabilecek etkinlik de sağlıklı bir hafızayı gerekli kılar. Baddeley'e (1979: 219) göre anlamının gerçekleşmesi için sözlü çeviride çevirmenler yazılı çeviride de olduğu gibi sürekli olarak iç bilgi depolayıcılarına başvururlar. Başka bir deyişle bellek, „bilginin işlenmesine dayanan algılama, modelleri tanıma, anlama ve çıkarımlayıcı; sonuç çıkarıcı düşünme” gibi diğer görevlerin “tamamlayıcı parçası”dır (Baddeley 1979: 219).

Bilgileri al(ımla)ma, kaydetme ve geri çağırma olmak üzere belleğin üç alt sitemi vardır (Krşl. Aydın 2004: 163). Çeviri ve çevirmenler açısından bakıldığında; duyulan ve anlaşılan bilgilerin kaydedilmesi anlamında bu üç alt sitemden ikincisi; kaydetme ya da depolama öne çıkar. Fakat Kautz (2000: 310) haklı olarak „depolamanın, bellek araştırmalarının ilk evrelerinde belleğin pratikteki biricik görevi olarak görüldüğünün” altını çizmektedir. Bugün dahi toplum içerisinde bellekten anlaşılan onun kaydetme işlevine dönüktür.

İnsan belleği, yukarıda anılan bu işlevlerin gerçekleşmesi için „duyusal kayıt, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek” olmak üzere üç bölümden oluşur (Madi 2006: 137-141, Aydın 2004: 163). Bu bölümlerin görev ve yükümlülük alanlarına kısaca değinmek gerekirse; *duyusal kayıt*'ın, dolaysız bellek olduğu, başka bir anlatımla belleğin „ön bölgesi” olduğu söylenebilir (Kautz 2000: 310). Duyusal kayıt bölgesi, bir çok bilgiyi kaydedebilir, fakat bu bilgiler, kısa bir sürede, en fazla 20 saniye içinde unutulur. Diyese duyusal kayıt bölgesi, seçici çalışır, bizi çok fazla ya da gereksiz bilgiden koruyan bir „filtredir” (Kautz 2000: 310). Bilgiler, zincirleme biçimde duyusal kayıttan kısa süreli belleğe aktarılır (Krşl. Aydın 2004: 166). Ancak bunlar, bilgilerin işlenmesi, bağlantılanması ya da yeniden üretimi için önem taşıyacak bilgiler olmalıdır. Güncel belleğimiz olan *kısa süreli bellekte* buna uygun içerikler depolanmıştır. Kısa süreli bellek de, bir filtredir. Ancak bilgiler, burada duyusal kayıta olduğu gibi elektiriksel titreşimler olarak kaydedilmez, kimyasal olarak ve en fazla 1-2 saate kadar depolanır. Bu „iş depolayıcısı”nda (Kautz 2000: 310) duyusal kayıttan gelen bilgilerle uzun süreli belleğin yeni anlam birimlerine ilişkin bilgileri beraber işlenir. Kısa süreli bellek bu bilgileri, uygun görürse uzun süreli belleğe atar¹. „Merkezi depolayıcımız” olan *uzun süreli bellekte* bilgiler, kimyasal moleküller olarak uzun süreli olarak depolanır. Uzun süreli bellek, bilgi zeminimizin bulunduğu yerdir. Aydın'a göre (Aydın 2004: 169) „uzun süreli belleğin uzamı sınırsızdır. Buna göre bireyin uzun süreli belleği, uygun öğrenme yaşantıları ile desteklenirse, sınırsız bir gelişme kapasitesi gösterebilir”.

Çeviri araştırmaları ve uygulamaları düşünüldüğünde Kautz (2000: 311) belleğin, tıpkı bir kas gibi çalıştırılması gerektiğini savunmaktadır. Sözlü çeviri derslerinde ‘bellek araştırmaları’nın izlenelere dahil edilmesi bundandır. beynin sağ ve sol yarım küresinin işleyiş biçimlerini, öte yandan belleğin bilgilerin depolanması ve geri çağırılmasındaki işletiminin bilişsel yaklaşımlarla ortaya konması, özellikle çeviri eğitimi olmak üzere ‘çeviri’ odaklı görgül çalışmalara katkı sunacağı gibi bu çalışmalardan çeviri olgusuna dair betimleyici nitelikteki bilgiler de türeyebilecektir.

¹ Yeni gelen bilginin kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe aktarımını çeviri süreci temelinde gösteren şematik anlatımlar için bkz. Doğan, 2009.

2.3. ‘Çeviribilim’de Bilişsel ‘Modeller’in Değerlendirilmesi

2.3.1. ‘Kara Kutu’ – Sesli Düşünme

„Sesli Düşünme Protokolleri” psikolojide geliştirilmiş bir yöntem olmasının ötesinde Hans P. Krings’in (1986; 1988) çeviri sürecinin iki boyutu olan anlama ve formülasyon hakkında bildiklerimize yeni kazanımlar katabilecek deneysel çalışmasının ismidir. Konuya ilişkin „en etkili çalışmanın Ericsson/Simon (1984) tarafından yapıldığını” ifade eden Stolze (1997: 253) yöntem kapsamında „ileri düzey yabancı dil öğrencilerinin önüne bir çeviri konduğunu, sonrasında onlardan düşüncelerini sesli biçimde dillendirmeleri istendiğini” aktarmaktadır. Bunlar kayda alınarak daha sonra çözümlenmek üzere yazıya geçirilmiştir (Krings 1986). Sonra aynı yol, profesyonel bir çevirmenle uygulanmıştır (Krings 1988). Toplamda oldukça ilginç sonuçlara ulaşılmıştır, öyle ki insanın kendi kendini dinlemesine dayanan bir iç bakışın değerli olduğu ortaya çıkmıştır (Stolze 1997: 253).

Krings (1986), çeviri sürecinde çevirmenlerin kafasında nelerin olup bittiğini sorunsallaştırdığı çalışmasında, bu süreçte öğrencilerin / çevirmen adaylarının karşılaştıkları en temel sorunun sözcüklerin anlamlarıyla ilgili olduğunu, sorunları çözmek için kullandıkları arama stratejilerinde ise ana dillerinin öne çıktığını bulgulamaktadır. Frank G. Königs ise, (1993: 233) „kaynak metni anlama sürecinin tümceler ya da metin düzeyinde değil sözcükler düzeyinde” gerçekleştiğini vurgularken, bir sözcük türü olarak adların diğer sözcük türlerine oranla daha çok anlaşıldığını saptar. Öğrencilerden ve profesyonellerden oluşan iki araştırma gurubunun konuşma protokollerini karşılaştıran Krings (1988: 405-409) çeviri sürecinde öğrencilerin bağlamı hesaba katmaksızın; diyesi tümce tümce ilerlediğini, profesyonel çevirmenlerin ise metnin daha büyük bölümlerini sorunsallaştırarak toplam resmi görmeye daha da yakınlaştığını gözlemlemiştir. Buna ek olarak profesyonel çevirmenlerin alternatifleri ile birlikte sorunlu noktalarda daha enine boyuna düşünerek ve şüpheci ve sorgulayıcı biçimde davranarak daha çok sayıda sonuç metnini sundukları ortaya çıkmıştır. Öte yandan „profesyonel çevirmenlerin çok çeşitli yardımcı araçlar kullandıklarını, öğrencilerin ise çoğu zaman kaynak metni anlamak için kullandıkları iki dilli bir sözlükle yetindiklerini” gözlemleyen Krings (1988: 409) haklı olarak şu saptamayı yapmaktadır: „Her üç bulgu da, profesyonel çevirmenlerde otomatikleştirmenin yüksek olduğu kabulünü yanlışlamaktadır” (Krings 1988: 409). Bu gözlem, bilgi ve deneyim arttıkça çevirmenlerin çeviri sorunlarına daha temkinli yaklaştıklarını ortaya koymaktadır.

Buna benzer olarak, her şeyden önce tamamen betimsel süreç karşılaştırmalarının çeviri eğitimi için önemi açıktır. Öğrenenlerde ve profesyonellerde çeviri sürecinin dinamiklerine ilişkin daha kesin verilerin ortaya konmasıyla çeviri eğitimine dönük çeşitli kazanımlar elde edilebilir. Bu anlamda “Sesli Düşünme” yöntemi, çevirmen olarak izledikleri yolda öğrencileri eksiklikleriyle ilgili bilinçlendirmek için kullanılabilir². Königs (1989), bu yöntemin çeviri eğitiminde kullanılmasının anlamlı ve amaca uygun olduğuna dikkat çekmektedir.

² Bu yaklaşıma dayalı hazırlanan eğitmen odaklı bir öz-değerlendirme ölçeği için örn. bkz. Doğan, Arumi Ribas ve Mora-Rubio, 2009, s. 69-84.

2.3.2. Sezgi ve Biliş

Wilss 1988'de yayımladığı „Bilişsellik ve Çeviri” adlı kitabının ilk bölümünü, girişte yer alan „çeviribilim, çoğu zaman sorunlu, ancak andaş olarak nesnel ve öznel unsurlar arasındaki merkezci ve merkezkaç etkisine dayanan bir güç oyunu niteliğindeki bir sınırbilimdir ve sonuç olarak öyle kalacaktır.” tümcesinin açıklanmasına ayırmıştır. Ancak Stolze (1997: 256) Wilss'i „kitapta tasarlanmış nesnelleştirme mekanizmalarının daha sonra bir insan etkinliği olarak çevirinin görelî; kişiden kişiye değişen niteliğine atıfta bulunularak geri çekilmiş” olduğu gerekçesiyle eleştirir. Stolze'nin eleştirisine zemin hazırlayan psikodilbilimsel boyutların, çevirmenlerin yeteneklerinden açık biçimde ayrılmayacak olmasına rağmen nesnelleştirmenin bir kuram tartışması için kaçınılmaz olduğunu düşünmesindedir. Stolze'ye göre çalışmada „çevirinin bir karar verme süreci olduğu yeniden saptanmış, ne tür kararların alındığına ise hiç değinilmemiştir” (Stolze 1997: 256). İnsanların yaptığı çevirilerin ‘ölçülemezlik’ ve ‘üzerinde çalışılamazlık’ niteliği, sürekli vurgulanan, ancak bir sorun olarak değerlendirilen bir durumdur (Stolze 1997: 256). İnsanın tarihsel ve sosyal açıdan şekillenen belli bir çevrede yaşaması, bu çevrenin bireyde değişik davranışlara yol açması; ancak anladığımız bir şeyi çevirebildiğimiz; anlamının belirli bir nesnel ve kültürel ön bilgiyi ve ilgili yaşanmışlığı önköşması vs.; tüm bu gözlemler, içerikleri en son ayrıntıya kadar çözümlenebilir olmayan, nesnel olarak tartışılabilir olmayan gerçeklerdir. Bunu bilen Wills (1988: 107) „çeviride yaratıcılığın oldukça sorunlu olduğu etrafında dönen tartışma da buna dahildir” saptamasını yaparken bir çevirmen niteliği olarak yaratıcılığın da tartışılabilir ve çözümlenebilir olmadığı, diyesi değerlendirme konusu olamayacağını dile getirmektedir. Her ne kadar ‘yaratıcılık’, ‘karar’, ‘sezgi’ gibi kavramlar Wilss'te tanımlanıyorsa da, Wilss aslında „aktarım prosedürleri” olarak öne çıkardığı mekanik düşüncesinden ayrılmamaktadır (Stolze 1997: 256).

Wilss, tezinde şu saptamayı yapar: „Çevirmenler olarak, sezgisel yeteneklerimize özellikle, rasyonel sorun çözme yöntemleriyle işe yarayan bir sonuca varamadığımızda başvurduğumuz” (1988: 142). Wilss'e göre sezgi, „kavram ve yöntemle anlaşılması zor olan bir *kapalı kutu*” içindedir (Wilss 1988: 130) ve „bilimsel bilgilere ve sorgulamalara karşı görünüşte çok dayanıklıdır” (Wilss 1988: 135). Sezgisel çevirmen tutumu, nesnel kategori ve ölçütleri arayan çeviribilimciler için sempatik görülmeyen bir konu olmakla birlikte, kapalı kutuyu açmak ve neler olduğunu görme yönünde ilgi devam etmektedir. Hans Höning (1990) de, psikodilbilimsel testler yardımıyla, sezginin ve bilişin, erek dilde uygun ifadelerin aranmasında ve bulunmasında, ardardalık olmak üzere, çizgisel bir ilerlemeyi izlemediğini, aksine birbirine bağlı olduğunu savunur. Bu noktada genellikle, sezgi yoluyla varılan yargılar, bilişsellikle sağlamaştırılmaya çalışılmıştır (Stolze 1997: 258). Ancak „bu çözüm de, yine bir deneyimle ve sezgisel bir izlenim olarak ‘uygunluk’la denetlenmelidir” (Höning 1990: 155).

„Sezgisel yargılar, çevirinin neredeyse bütün düşünsel süreçlerinde” vardır (Stolze 1997: 258). Bir çok görüşün aynı anda ve çağrışımsal olarak bir araya getirilmesi, durumun direkt olarak aydınlanmasını sağlar. Buna karşın biliş ya da bilişsellik, her zaman, ilgili anda var olan ve çözülmesi gereken sorunsalla doğrudan bir ilişki içinde yer alan verilerle çalışır. Bu anlamda çeviri sürecinde sezgi ve bilişsellik, birbiriyle bağlantılı olduğu söylenebilir.

2.3.3. Yapılandırıcı Çeviri

Daha çok çeviri eğitimi odaklı bakan Hönlğ'de (1989) ise başat araştırma konusu olarak 'çeviri edinci' öne çıkmaktadır. Hönlğ'e göre (1989: 126) anladığımız, her zaman „bizim bir parçamızdır” ve dil kullanıcısı, bir söylemden çıkardığı anlamdan sorumludur. Diyesi anlama, genellikle dereceli olarak ilerleyen ve sonu hiçbir zaman nesnel değil, daima öznel bir biçimde, üstelik alımlayan kişinin alımlama ilgisiyle tanımlanabilen bir 'anlam verme süreci'dir. Bu bağlamda bir çevirmenin, bir metni hiçbir zaman nesnel olarak anlamadığı sonucu belirlemektedir. Çevirmen, metne kendisi bir anlam yüklemektedir. Bu gerçek, çeviri edincinin merkezinde duran bir gerçektir. Hönlğ'e göre de (1992: 66) eğer çeviri edinci kazandırılacaksa, öncelikle „öğretilmesi gereken, bir metni anlamanın ne olduğu”dur. Hönlğ (1992: 66) çeviri uygulamalarının, 'metni okuyun, sonra metni çevirin' ilkesine göre yapıldığı bir derste, eğitimdeki amacı kuşkulu görmektedir.

Sözünü yazılı olarak dile getiren bir kişi, Hönlğ'in deyişiyile, metnine bir anlam yüklemek zorundadır; yani „iletişim durumunu, kullandığı iletişim aracını ve söyleyeceği sözün işlevini dikkate alarak, iletmek istediğı düşünceye en uygun düşen sözlükbirimleri, dizimsel birimleri ve sözdizimsel yapıları seçer” (Hönlğ 1992: 67). Hönlğ, „kendilerini sorumluluk taşıyan metin üreticileri olarak değil, anladıkları ve söyledikleri için sorumluluk üstlenmedikleri belirsiz bir aralıkta duran aktarıcılar olarak” gören öğrencileri „... metin üretimiyle ilgili ve her tür çeviri yönteminin dayandığı en önemli ilkedden habersiz” olarak niteler. Bu nedenle, çeviri eğitimcisinin öğrenciye kazandırması gereken en önemli edinç şudur: „Kaynak metni anlamak istiyorsa ona bir anlam yüklemelidir” (Hönlğ 1992: 67).

Ona göre, bilişsel-eylemsel veriler, karmaşık düşünsel işlemlerle eş tutulamaz, bu nedenle Krings'in iç gözleme dayalı modeli Sesli Düşünme Protokolleri'ni reddeder. „Gösterge temelli çeviri” ile „özanlam temelli çeviri” arasında bir ayırım yapan Hönlğ (1992: 68), bir metinde gözlemlenebilen her şeyin, çeviri bakımından önem taşıdığını dile getirir. Öncelikle çevirmenin çeviri yetisi, kendisinin dilsel ve kültürel açıdan yeterli olup olmadığı, yeterli değilse daha çok birikim edinmesi gerektiğiyle ilgili farkındalığına bağlıdır. Hönlğ'e göre 'çeviriye geçmeden metnin çeviri amacıyla çözümlenmesi [...] diğer deyişle çevirmenin çevirinin yönelimiyle ilgili yaklaşımının oluşmuş olması gerekir. Bunun da adı çeviribilimde „çeviri stratejisidir” (Kurultay 1995: 115).

Psikodilbilimsel açıdan bilinç, „kendi kendine var olan bir şey değildir”, beyin etkinliğinin bir ürünü olarak, yeni alınan bilgiler ve düşüncelerle sürekli değiştirilerek kendi kendini yaratan bir fenomendir. Bu sav, beynin, bir kopyalama değil, bir bilgi işlem sistemi olduğunu ortaya koymaktadır (Kautz 2000: 308-311 ve Stolze 1997: 252 ve sonrası). Nörofizyoloji bakımından ise her bilgilenme süreci, henüz mevcut olan bilgi yapılarının dahil olduğu bir olguyu oluşturur. Bu bilgi yapıları iki farklı doğrultudadır: işlenmiş olan bilgilerden başka şeyler türetilir, ve bu işleme sürecinin etkisiyle, kendi kendilerini de değiştirir (Hönlğ 1993: 77)

Hönlğ (1993: 79), çeviride düşünsel süreçlerin gösterimine ilişkin akıcı bir diyagram oluşturma çabasına girişmiştir, çünkü:

1. Çeviri genel yönteminin aktarımı yapılmadan, çeviri özel yöntemlerinin aktarımı sadece değersiz değil, tehlikeli hale de gelir.
2. Çevirmen, üstlendiği rolün ya da düşünsel süreç niyetliliğinin bilincinde olmadan, düşünsel süreçlerin iş birliği ve yönlenmesi için gereksinim duyduğu özgüveni de geliştiremez (Hönig 1993: 79).

Çevrilmesi gereken metin, öncelikle çevirmenin düşünsel gerçekliğine uyarlanır. Bu sırada hacmi büyür, çünkü, artık daha fazla düşünsel kapasite gerekli hale gelir. Hönig (1993: 81), düşünsel işlem sürecinde iki işlem alanının betimini yapar. Bunlar, *denetlenmeyen işlem alanı* ve *denetlenen işlem alanı*dır. „Scenes and frames” modeliyle bağlantılı olarak ...gösterilmiş olan kaynak metnin ilk “anlaşılmasında”, denetlenmemiş inceleme süreçlerine özellikle “scenes and frames”in dahil olduğunu ifade eden Hönig, bu işlem alanlarını, ilgili kavram ikilisi temelinde şöyle formüle etmektedir;

Frame, bana göre, kaynak dil kavramından tüme varılan bir anlamlaştırmayken, scenes”ten, uzun süreli hafıza içeriklerinin daha geniş alanlı yapılandırılmaları anlaşılmalıdır. Eşzamanlı olarak bu “anlama” dahilinde görüntülenen erek dil bağlamında yapılar oluşturulur. Bütünlerin etkileşim içine sokulduğu yapılar, her inceleme sürecinin bir parçasıdır, ancak çeviri sırasında bunlar, erek dile yöneliktir ve denetlenmeyen işlem alanındaki süreçlerle etkileşim içindedir. Çevirmen, kaynak dilin, tasarımılanan erek dilin ve denetlenmeyen işlem alanının verilerinden görevinin farkındalığına ulaşır. Bu da, çevirmenin kendine mesleki deneyiminden otomatikleştirerek damıttığı ya da tamamen bir üst bilinçle tercih ettiği genel bir yöntemi oluşturduğu anlamına gelir. (Hönig 1993: 81 ve sonrası)

Hönig (1993: 85) için önem taşıyan, mantıklı bir genel yöntem yardımıyla, özel yöntemlerin mutlaklaştırılmasının önlenmesidir. Öğrenilebilen çeviri yetisi, bir özbilinç ve/veya bir özgüven oluşturmalıdır . Bu özbilinç çevirmenin ve/veya çevirmen adayı öğrencinin, çağrışım yetisini bilinçli olarak kullanabilmesini sağlar.

2.3.4. Yaratıcı Çeviri

Çeviri gerçekliği düşünüldüğünde, özellikle etki ağırlıklı ve anlatımcı metinler³ düşünüldüğünde yaratıcı fikirlerin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Paul Kußmaul (1993), „sesli düşünme protokolleri”nden hareket ederek ‘çeviride yaratıcılık’ konusunu araştırma konusu yapmıştır. Yaratıcılık araştırması çerçevesinde Kußmaul, „hazırlanma aşaması” ve „üretim aşaması” şeklinde bir ayırım yaparak, bunları betimlemeye çalışmıştır. „Sesli Düşünme Protokolleri”nin uygulanmasına bakıldığında ilgili yöntemden çıkan sonuç ve çıkarımların değerlendirilmesindeki olası eksikliklerin iyi fikirlerin kaybına neden olabileceği gözlemlenmektedir (Stolze 1997: 262). Bu durum, Hönig’in „genel bir yöntem” yönündeki talebini destekler niteliktedir. Sesli Düşünme

³ Katharina Reiß ilgili çalışmasında Karl Bühler tarafından ortaya atılan “Organonmodell” (1934) e atf yapmış, metinler arasında metin dilbilimsel bir ayrıştırma yapmıştır. İlgili çalışmasında bu ayırımdan türeyen çeviri-yöntemsel çıkarımlar söz konusudur. Reiß, metinleri bilgilendirici, biçim ağırlıklı ve etki ağırlıklı metinler olarak 3’e ayırmaktadır. Reiß’in çeviriye yaklaşımını belirleyen referansı; çıkış noktası, orijinal diye nitelendirilen kaynak dil metninin işleviyle, erek dilde oluşturulacak metnin işlevsel olarak aynı ya da eşdeğer olması gerektiği ile ilgili yargısıdır. Bu yüzden metin türlerinin işlevinden hareketle Reiß, yönetsel bazda şu çıkarımı yapar: Çoğunlukla bilgilendirici metinlerin (haber, belge, kullanım kılavuzu, yorum vb.) metin-içkin bir bilgiyi erek dilsel alımlayıcı topluluğuna iletme amacıyla, biçim ağırlıklı metinlerin (roman, şiir gibi biçimin; formun ön planda olduğu metinler) dilsel ya da şiirsel bir eserin okuyucuları için de okunur kılma amacıyla, etki ağırlıklı metinlerin ise erek dil alımlayıcılarında da aynı harekete geçme dürtüsü uyandırma amacıyla çevrildiğinden hareketle; temelde metin işlevi ile çeviri işlevi eş tutulur (Reiss, 1976, s. 23).

Protokolleri yoluyla yaratıcılık için en uygun koşulların neler olduğu iyi düşünülmelidir. Olası psikolojik engellerin nasıl açılacağı üzerinde düşünülmesi gerekir (Kußmaul 1991).

Yaratıcı sürecin üretim aşamasında, bilgi kombinasyonu ve bilginin yeniden düzenlenmesi yapılır. Kußmaul (1993: 279 – 285), çağrışımsal düşünme süreçlerine ilişkin bir örnek vermektedir:

Bir “Sesli Düşünme” testinde kullanılmış olan bir metnin konusu, “Kedi Tatilde” biçiminde verilmiştir. Susuzluk üzerine kolaylıkla bir kadeh kaldırılabilir durum, aşağıda verildiği gibi, çok canlı bir biçimde resmedilmiştir:

How well the summer wind goes down, whilst you bask in the balm of an island evening, fanned by the flattery of murmuring machos and lulled by the lilt of gypsy guitars. (...) How different the next day when your head is hurtling like an off-course cable car and the sun slugs you right in the eye. (Cosmopolitan, Ağustos 1980, s.82)

Denekler, “fanned by...” olan yeri çevirmekle meşgulken, aşağıdaki ifadeleri kullandı:

A: “Badem gözlü adamlar” demiştim ya da öyle bir şey işte...

B: Doğru ya, iki tane “ms”

A: Normalde “badem gözlü kızlar” denir.

B: Evet. (7 saniye geçtikten sonra). Duvarda asılı duran şu muhteşem İspanya resimlerinden ilham alsana (gülerek).

A: O resimlerde erkek yok ki (gülerek, 5 saniye ara).

B: Evet, herhangi bir şey “lulled by lilt of the gypsy guitars”. (Kaset başa sarılıyor, 10 saniye ara).

A: Az önce “hayran bakışlar şımartmış” dedim.

B: Evet, işte bu, kulağa hoş geliyor!

A: O zaman “adamlar”ı atalım gitsin.

B: Evet

A: O zaman “murmuring machos”, “hayran bakışlar” oldu şimdi (gülerek).

Burada kasetin çevrilmesini, bir tür oyalama taktiği olarak görebiliriz. Kaset başa sarılırken, düşünsel engeller aşıyor ve denek A, yaratıcı bir şekilde, kendini kaynak metinden soyutlayarak ki; kaynak metinden soyutlanmak sözcüklerden kopmak anlamına gelir- yeni bir öneride bulunuyor (Kußmaul 1993: 279 – 285). Kaynak metnin içeriksel, biçimsel ya da biçimsel mevcudunu alımlayarak yeni bir metin formüle etmek tam da Höniğ’in „özanlam temeli çeviri” (1992: 68), biçiminde ifade ettiği ve olumladığı çevirmen tutumuyla uyuşmaktadır. ‘Sesli Düşünme Protokolleri’yle çalışma, çeviri dersleri ve genel çeviri eğitimi düşünüldüğünde oldukça teşvik edici, ölçüt oluşturucu bir yol olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu ve buna benzer çalışmalar öğrenciler açısından bir öz-değerlendirme ve özdenetim olanağı sunmaktadır.

3. Sonuç

‘Çeviribilim’deki bilişsel çalışmalar, çevirmenin düşünsel süreçlerine yöneldiği için çevirmen odaklı yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilir. Çünkü, ilgili bakış açısı, çevirmenin zihninde işleyen düşünsel süreçler temelinde çevirmeni merkeze yerleştiren bir açılımı beraberinde getirmektedir. İlgili bakış açısının kaynağı ve temeli, psikodilbilimsel tartışmalara dayanmaktadır. Bu tartışmalar, çevirmenin düşünme süreçlerinin, çeviri süreci içinde belirleyici bir etken oluşturduğu, bu nedenle mental işleyişin, kompleks bir olgu olarak algılanması ve adlandırılması gereken tümel çeviri gerçekliği içinde bir belirleyen olduğu görüşünün yavaş yavaş kabul görmeye başlamasını sağlamıştır. Dilbilimdeki „bilişsel dönüşüm”le (Zybatow 1997: 67) paralel bu yeni bakış açısı, kuramsal alanda psikodilbilimin verilerinin; bulgu ve çıkarımlarının özellikle 90’lı yıllardan sonra çeviribilimin disiplinlerarası araştırma haznesinde etkinleşmesiyle sonuçlanmıştır.

Kaynakça

- Atkinson, Rita L. / Atkinson Richard C. / Hilgard Ernest R.** (1995): *Psikolojiye Giriş II.* (K. Atakay, M. Atakay ve A. Yavuz, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aydın, Ayhan** (2004): *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi.* Ankara: Tekağaç Eylül Yayıncılık.
- Baddeley, Alan D.** (1979): *Die Psychologie des Gedächtnisses.* Stuttgart: Ulmer.
- Doğan, Aymil** (2009): *Sözlü Çeviri Çalışmaları ve Uygulamaları.* Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Doğan, Aymil / Arumi Ribas, Marta / Mora-Rubio, Begonya** (2009): “Metacognitive Tools In Interpreting Training: A Pilot Study”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* 26/1. Ankara, s. 69-84.
- Ginsburg, Herbert / Oppen, Sylvia** (1975): *Piagets Theorie der geistigen Entwicklung.* Stuttgart: Ernst Klett Verlag.
- Hönig, Hans G.** (1989): “Die übersetzerrelevante Textanalyse.” İçinde: F. G. Königs (Yay.): *Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Beiträge zu einem alten Thema,* Goethe Institut, München, 1989, s. 121 – 145.
- Hönig, Hans G.** (1990): “Sagen, was man nicht weiß – wissen, was man nicht sagt. Überlegungen zur übersetzerischen Intuition”. İçinde: R. Arntz/G. Thome (Yay.) *Übersetzungswissenschaft. Ergebnisse und Perspektiven. Festschrift für Wolfram Wilss.* Tübingen 1990, s. 152 – 161.
- Hönig, Hans G.** (1992): “Çeviri, Çeviri Yapılarak Öğrenilmez. Çeviride bir Ön Eğitimin Gerekliliğini Savunma”. *Metis Çeviri,* Sayı: 19, 1992, s. 65 – 76.
- Hönig, Hans G.** (1993): “Vom Selbst-Bewußtsein des Übersetzers”. İçinde: J. Holz-Mänttari/C. Nord (Yay.): *Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß,* Tampere 1993, s. 77 – 90.
- Hönig, Hans G.** (1995): *Konstruktives Übersetzen.* Tübingen.
- Kautz, Ulrich** (2000): *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens.* Iudicium, s. 308 – 311.
- Kovtyk, Bogdan** (1997): “Lern- und Behaltenstechniken im Übersetzungsvorgang. Eine psycholinguistische Betrachtung am Beispiel des Lesen-in-Übersetzen.” İçinde: Fleischmann, Eberhard et al. (Yay.): *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft.* Tübingen: Narr Verlag. s. 612 – 615.
- Königs, Frank G.** (1989): “Übersetzungsdidaktik und Psycholinguistik. Gedanken und Befunde zu einer ebenso zwangsläufigen wie notwendigen Verbindung”. İçinde: F.G. Königs (Yay.): *Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Beiträge zu einem alten Thema,* Goethe Institut München 1989, s. 147 – 178.

- Königs, Frank G.** (1993): "Text und Übersetzer. Wer macht was mit wem?" İçinde: J. Holz-Mänttari/C. Nord (Yay.): *Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß*, Tampere 1993, s. 229 – 248 .
- Krings, Hans P.** (1986): *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlehrern*. Tübingen.
- Krings, Hans P.** (1988): "Blick in die "Black Box" – Eine Fallstudie zum Übersetzungsprozess bei Berufübersetzern". İçinde: Arntz (Yay.) *Textlinguistik und Fachsprache. AILA-Symposium*, Hildesheim 1988, s. 393 – 412.
- Kurultay, Turgay** (1995): "Çevirmen Çevireceği Metni Nasıl Okursa Okumuş Olur? Ya da Çeviri Sürecinde Bir Ön Aşama Olarak 'Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi' Var mıdır?." İçinde: (Yay. Haz.) Işın Bengi Öner: *Çeviribilim 1. Çeviri Eğitiminde Özgün Metni Yorumlama, Çeviri Metni Oluşturma Sürecine Yönelik Yöntem Önerileri*. Bursa 1995, s. 111 – 124.
- Kurz, Ingrid** (1996): *Simultandolmetschen als Gegenstand der interdisziplinären Forschung*, Wien: WUV-Univ.-Verl.
- Kußmaul, Paul** (1993): "Empirische Grundlagen einer Übersetzungsdidaktik: Kreativität im Übersetzungsprozess". İçinde: J. Holz-Mänttari/C. Nord (Yay.): *Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß*, Tampere 1993, s. 275 – 286.
- Kußmaul, Paul** (1995): *Training the Translator*. Amsterdam/Philadelphia.
- Kußmaul, Paul** (1997): "Die Rolle der Psycholinguistik und der Kreativitätsforschung bei der Untersuchung des Übersetzungsprozesses". İçinde: Fleischmann, Eberhard et al. (Yay.): *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr Verlag. s. 605 – 611.
- Kußmaul, Paul** (2001): *Kreatives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg.
- Luckmann, Thomas** (1974): "Einleitung". İçinde: Johannes Helm (Yay.): *Lew Semjonowitsch Wygotsky. Denken und Sprechen* (übersetzt von Gerhard Sewekow). s. 9-21. 5. Auflage. Berlin: Akademie-Verlag.
- Madi, Bülent** (2006): *Öğrenme Beyinde Nasıl Oluşur?* İstanbul: Morpa.
- Mounin, George** (1967): *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung*. München: Nymphenburg.
- Piaget, Jean** (1952): *The origins of intelligence in children*, New York: International Universities Pres.
- Reiss, Katharina** (1976): *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Kronberg. Heidelberg.
- Rose, Steven** (2008): *21. Yüzyılda Beyin*. (L. C. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Snell-Hornby, Mary** (yay.) (1986) ve ikinci baskı (1994): *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung*. (2. baskı) Tübingen – Basel: UTB –Wissenschaft, Francke Verlag.
- Stolze, Radegundis** (1997): *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. 2. Aufl., Tübingen: Narr Verlag.
- Vermeer, Hans** (1986): *Übersetzen als kultureller Transfer*. Snell- Hornby (yay.), s.: 30-53
- Wilss, Wolfram** (1988): *Kognition und Übersetzen. Zu Theorie und Praxis der menschlichen und maschinellen Übersetzung*. Tübingen.
- Wilss, Wolfram** (2000): "Interdisziplinarität: ein neues übersetzungswissenschaftliches Paradigma?" İçinde: Peter A. Schmitt. (Yay.): *Paradigmenwechsel in der Translation: Festschrift für Albrecht Neubert zum 70. Geburtstag* (s. 265 – 279) – Tübingen: Stauffenburg.
- Wotjak, Gerd** (1997): "Kommunikative und kognitive Aspekte des Übersetzens". İçinde: Fleischmann, Eberhard et al. (Yay.): *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr. S. 46 – 53.
- Zybatow, Lew N.** (1997): "Bausteine zu einer kognitiven Translationslingustik". İçinde: Fleischmann, Eberhard et al. (Yay.): *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr Verlag. s. 67 – 75.
- Zybatow, Lew N.** (2004): "Methodologie der Translationswissenschaft und Methoden der Translation". İçinde: *Translation Theory und Methodology. Abstracts. EU High Level Scientific Conference Series on Text and Translation, 6–8 May. Saarbrücken*.